

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Középkori és reneszánsz eszmetörténet

Etika és vallás

8.3 lecke – 20 perc

Cusanus és a vallások sokfélesége

A német származású Cusanus (Nikolaus von Kues, 1401-1464) jelentős egyházi karriert fut be, fontos szerepet tölt be a keleti és nyugati kereszténység közötti szakadás felszámolását célul kitűző diplomáciai eseményeken. Az Oszmán birodalom politikai és katonai fenyegetése miatt az egyház-szakadás megszüntetése a 15. század *fő* – ám végül is *sikertelen* – politikai-ideológiai programja Európában. Ez a kulturális kontextus háttéréből nő ki *De pace fidei* (A hit békéjéről) című vallásfilozófiai munkája, melyet 1453-ban, Konstantinápoly török uralom alá kerülése után közvetlenül ír meg.

Cusanus elméleti filozófiája már a középkori és reneszánsz gondolkodás kölcsönhatásából lép elő. Elméleti gondolkodását az ellentétek feloldásának platonista dialektikája jellemzi: az érzékileg hozzáférhető világ sokféleségét konstituáló differenciák egy *a priori* szinten azonossággá válnak. A lecke során ezt csak annyiban érintjük, amennyiben az a vallások sokféleségéről szóló gondolatmenet megköveteli.

***A hit békéjéről* (1453) című mű bevezető gondolatmenete**

A mű egy narratív fiktív szituációval indul, Cusanus „egy bizonyos ember”-ről ír, aki a Konstantinápolyban elkövetett vallásüldözés miatt Istenhez folyamodik, és látomásai lesznek. E látomásokat „világos formában leírta, amennyire ezt emlékezete számára lehetővé tette”: Cusanus a mű fiktív keretei között e látomást közli művében.

Azon hírek, melyek a török király által nemrégiben Konstantinápolyban elkövetett atrocitásokról szárnyra kaptak, egy bizonyos embert – aki látta egykoron azon vidékeket – olyannyira eltöltötték az Isten iránti buzgalommal, hogy sűrű sóhajtások közepette arra kérte minden dolgok Teremtőjét, hogy mérsékelje azon üldöztetést, mely a vallások különböző rítusai miatt a szokásosnál is erősebb mértékben tombol.

Cusanus fiktív elbeszélője „egy bizonyos intellektuális magasságba” emelkedik, „ahol az élettől már megváltak között a magasztosultak közötti tanácskozásban” vesz részt. Itt tudomására jut, isten már tudomást szerzett a vallási üldözés és üldöztetés sok szenvedéssel járó fejleményeiről.

Cusanus a vallási üldözés meglétét empirikusan hozzáférhető tényigazsággként rögzíti.

[...] sokan ragadnak fegyvert mások ellen a vallás miatt, és saját hatalmuknál fogva vagy arra kényszerítenek, hogy elhagyják régóta vallott felekezetüket, vagy megölik őket

A fiktív elbeszélésben az mennyei tanácskozás egyik résztvevője az üldöztetés brutális tapasztalatával szemben az ember teremtésének isteni eredetét helyezi szembe. A probléma előzetes felvázolása szerint a probléma abban áll, hogy ember mivoltánál fogva a vallási üldöző is isten képmására teremtett. A vallási üldözőben is isten képmása fénylik vissza.

Az egyik előjáró, mindezen küldöttek feje, a következőket mondta: „Uram, az univerzum királya, mit birtokol bármely teremtmény, amit nem Te adtál volna számára? Úgy tetszett neked, hogy a föld sarából formált emberi testet racionális szellemmel inspiráld, hogy benne képmásod kimondhatatlan ereje fényljen vissza.

Ám metafizikai szempontból nem csak az ember isten képmására történő teremtéséről, hanem az érzékileg hozzáférhető világ sokféleségéről is képesek vagyunk számot adni. Az érzéki világ diverzitásában az azonos megismerésével felismerhető isten, és e megismerés egyben a hozzá történő felemelkedést is biztosítja. Ez voltaképpen az érzéki sokféleségben az ideális azonos felismerésének platonista programja. Cusanus tehát egyfajta platonista terápiát kínál az érzékileg hozzáférhető világ viszontagságaival szemben. Isten nem csak a világot teremti meg, benne az emberrel, hanem az emberbe beülteti azt a képességet is, hogy meghaladja e világot. Az érzéki sokféleség értelmi megismerés által történő meghaladása már eleve bele van dolgozva a világ struktúrájába.

Az egyetlen emberből sokaság multiplikálódott, mely elfoglalta a szárazföldet. És ez a földbe elvetett és árnyék-fedte intellektuális szellem bármennyire is nem képes látni kezdetének fényét és eredetét, Te mégis belé teremtetted mindazt, ami az érzékileg hozzáférhető dolgok csodálatát felkeltése által képes lesz valamikor az elme szemét Rád, mindenek Teremtőjére felnyitni, és lehetővé teszi számára azt, hogy Veled egyesüljön a szeretetben és így végül saját eredetéhez visszatérjen.

A fiktív tanácskozás e platonista téziseket előadó résztvevője azonban még érzékletesebbé akarja tenni az evilági szenvedés metafizikai igazolását. Az Egy-sok platóni dialektikája a sokféleség szintjén nem csak számbeli, hanem lényegi diverzitást is implikál. Így nem csak az igazolt metafizikai szempontból, hogy az ember rendelkezik az istenhez való visszatérés platonista terápiájának lehetőségével, hanem az is, hogy akadjanak olyanok is, akik nem képesek ezt végrehajtani.

Azonban jól tudod azt is Uram, hogy nagy [számbeli] sokaság nem létezhet nagy [lényegbeli] diverzitás nélkül, és hogy mindenki arra kényszerül, hogy inségektől vert és nyomorúsággal telt fáradtságos életet vezessen, valamint arra, hogy szolgálai módon alá legyen vetve azoknak, akik a vidékeket uralják.

Emiatt alakult úgy, hogy mind közül csak keveseknek van elég szabad idejük arra, hogy saját szabad akaratukkal élve eljuthassanak önmaguk megismeréséhez. A többséget ugyanis a testi gondok és kötelességek gyötrik, így Téged, a rejtőzködő Istent nem képesek keresni. Ez az oka annak, hogy néped számára különböző királyokat és látókat bocsátottál ki, akiket prófétáknak nevezünk; a többség pedig ezeknek a Te elküldetésed célját szolgáló és a Te nevedben megvalósuló kultuszát és törvényeit alapította meg, valamint ily módon tanították a durva népet. Ők e törvényeidet oly módon fogadták el, mintha azokat Te, a királyok királya szemtől szemben mondtad volna el nekik [a prófétáknak], és úgy hitték, hogy nem őket [a prófétákat], hanem Téged magadat hallanák ezekben. A különböző nemzetek számára különböző prófétákat és tanítókat küldtél el, egyeseket az egyik, másokat a másik időben. Azonban földi emberi kondíció az, hogy a hosszú megszokás, melyről úgy tartják, hogy egészen a természetbe is átcsap, igazságként lesz védelmezve. **Így keletkeztek nem csekély [vélemény]különbségek, amikor valamely közösség saját hitét a másiké fölé helyezte.**

Ezek – még mindig szigorúan a világ metafizikájából következő – kvalitatív különbségek indokolják a platonista terápia utólagos kiegészítését isten részéről. Mivel a tömeg nagy része nem volt képes felemelkedni istenhez, ezért isten különböző tanítókat és prófétákat küldött el a különböző népekhez. E próféták már nem a különbözőségben felismert azonos útján történő intellektuális programot hirdették, hanem politikai törvényeket hoztak. Az Egy-sok dialektika sokféleségének oldalán azonban elhomályosult ezen tanítók azonos isteni küldetése, és így keletkezett a vallások sokfélesége.

Ez a vallási üldözés és üldöztetés metafizikai háttére. Az égi szónok egyértelműen fogalmaz:

Jöjj hát segítségünk Te, aki egyedül vagy erre képes! Ugyanis e versengés miatt áll fenn, akit egyedül tisztelnek mindabban, amit bárki csodál.
[...]
Ne kívánd hát tovább önnön rejtőzködésedet, Uram! Légy kegyes, mutasd meg arcod és meg lesz mentve minden nép, akik az élet vénáját és annak alig kóstolt gyönyörűségét nem nélkülözhetik többé. Mert csak akkor tér el tőled bárki is, ha nem ismer Téged.
[...]
Ha így méltónak találnád, hogy cselekedj, szertefoszlan a kard, a gyűlölet irigysége és bármely rossz; valamint mindenki felismerné, hogy csakis egyetlen vallás létezik a rítusok változatosságában.

Ekkor isten válaszol, megismétli a platonista terápia kiegészítéseként elküldött próféták funkcióját, és arra hívja fel a figyelmet, hogy Krisztus küldetése is e pötterápiát szolgálja.

Isten fiának küldetése annyiban különbözött a prófétákétól, hogy Krisztussal egy olyan jel jelent meg az érzéki világban, mely az ember szabad akaratára irányult. Isten fiával nem csak narratív elbeszélések és politikai törvények jelentek meg, hanem az a lehetőség is, hogy az ember szabad akaratával ismét a platonista terápia mellett döntsön.

És végül, amikor még maguk az összes próféták sem voltak képesek eléggé felülmúlni a Tudatlanság Fejedelmét, elküldte az ő Igéjét, aki által teremtette az időket. Ő azért vette fel az emberi természetet, hogy a tanulékony embert a leghabzóabb akarattal felvilágosítsa (illuminaret), és hogy az ember belássa, hogy nem a külső, hanem a belső ember útját kell követnie, ha valamikor is vissza kívánna térni a halhatatlan élet gyönyörűségéhez.

Isten végső kérdése a következő:

E kérdés azt fejezi ki, hogy a vallási sokféleséget teljes

Minthogy mindez meg lett téve, mi az, ami még megtörténhetne, és nem lett megtéve?

mértékben levezettük a világ metafizikai struktúrájából. A vallási üldöztetés egyfelől a vallási sokféleség jelenségén, másfelől a platonista terápia elmulasztásán alapul. Mindkét mozzanatot mintegy beledolgoztuk a metafizikai szempontból differenciák által konstituált világba, így isten nem tehető felelőssé a vallási üldöztetésért.

Nem követjük tovább Cusanus művét, mely a megoldást egy olyan vallási párbeszédben vázolja fel, melyben a legkülönfélébb vallási kultuszok és kultúrák képviselői szólnak meg. Bár a mű befejezetlenül maradt, mégis gyanítható, hogy Cusanus meg volt győződve arról, hogy az általuk képviselt különböző vallási tanítások és meggyőzések feloldhatóak a platonista filozófia alapján.

Filozófiatörténeti szempontból több mozzanat is rendkívül jelentős:

1. Cusanus első megközelítésben a platonista filozófia programját mintegy a keresztény kinyilatkoztatás elé helyezi: a kereszténység – és bármely szupranaturális eredetre hivatkozó vallás – kinyilatkoztatása csak mintegy ama hiány utólagos pótlásaként jelenik meg, mely hiányt a léleknek az Egyhez történő platonista terápiájának elmulasztása okoz. Második megközelítésben világos, hogy a keresztény szentháromság második személyének a János-evangélium alapján történő azonosítása a Logosszal az előzetes platonista filozófia intellektus-konceptióját is áthatja. A filozófiai-teológiai spekulációk azonban nem a Szentírás tekintély-elvén alapulnak.
2. Cusanus eljárása a különféle érzékileg hozzáférhető kultuszoknak az egyetlen igaz vallásra történő redukcióját illetően paradigmatickussá válik a 16-17. századi vallásfilozófia tolerancia-konceptiói számára. Egy újabb paradigmaváltás majd a 17. század végén jelenik meg, amikor a tolerancia-felfogásoknak már nem lesz szüksége egy ilyen átfogó „racionális-természetes vallás” koncepciójára ahhoz, hogy a vallási üldöztetés ellen szót emeljenek. A vallási üldöztetés elítélés nem feltételezi azt, hogy az üldözött és az üldöző vallási meggyőződését közös nevezőre vezessük vissza. Még ha Cusanus egy előbbi paradigmához tartozott is, annyiban mindenképpen előkészíti John

Locke generációjának vallási türelemmel kapcsolatos nézeteit, hogy elemi erővel jelenik meg a vallási üldöztetés empirikus leírása.

Irodalom:

Nicolaus Cusanus: *A hit békéje*, ford. Bakos Gergely, Fides et ratio – A vallásbölcselet kiskönyvtára, 8. kötet. Budapest, Szent István Társulat, 2017. ISBN: 9789632776286

Kérdések:

1. Levezethető-e Cusanus szerint a vallási üldözés ténye a világ metafizikai struktúrájából?
2. Mely antik gondolkodó filozófiai nézetei alapján magyarázza Cusanus a vallási kultuszok sokféleségét?
3. Mi a viszony a modern tolerancia-felfogás és Cusanusnak a vallási kultuszok sokféleségét magyarázó metafizikai nézőpontja között?